

Comunidors, creus de terme, campanars, meteorologia popular i bruixes

La relació de l'home amb el medi natural es desenvolupa i evoluciona per la influència de factors variats i diferents i es fruit d'una complexitat i mutabilitat que depèn del moment històric, és a dir, del conjunt d'elements econòmics, socials i culturals d'una determinada època. Si avui veiem el medi natural com un component més de les nostres existències, una variable que influeix en la vida quotidiana però que pot ser controlada —excepte per les seves manifestacions més “violents” i catastròfiques—, no s'ha d'oblidar que hi va haver èpoques en què aquesta relació era molt més extrema.

Avui dia podem explicar els fenòmens meteorològics, preveure la majoria d'aquests i, en certa forma, controlar-los o, almenys, intentar controlar les seves conseqüències. A més dels avenços científics, cal considerar la ingent transformació de la nostra societat que, d'agrícola, ha passat a ser industrial i finalment tecnològica. Tots aquests factors són importants i decisius per entendre el canvi radical de la percepció del medi natural. Els satèl·lits, les antenes meteorològiques i els centres d'investigació representen materialment la relació de l'home contemporani amb el medi ambient, subratllant el seu caràcter científic.

Des dels orígens de la humanitat, molt especialment quan els humans vam aprendre a fer de pagesos i ramaders, que hem viscut preocupats pels canvis meteorològics extrems. Ho sabem, per transmissió oral i per pròpia experiència, i per tant, d'una punta a l'altra del món, i en totes les èpoques, de maneres diferents, els humans mirem al cel i li demanem complicitat i li

preguem benvolença. A les zones rurals encara es conserven costums com per exemple la que fa que, davant tempestes amenaçadores, s'acostuma a encendre candeles beneïdes el dia de la Candelera; també s'havia cremat i es crema llorer i romaní, sempre prèviament beneïts el diumenge de Rams. Al nord d'Europa encara hi ha el costum de posar pedres punxegudes o destrals a les finestres per tallar la fúria el mal temps. Existien moltes pràctiques individuals, familiars, transmeses de pares a fills, però també rituals col·lectius, més complexos, ben organitzats, i en el cas de la catòlica Europa, presidits i dirigits per l'Església.

Creu de Santa Magdalena de Vallcebre.

A JUNYENT

De les creus de terme i pedrons als comunidors: una ampla varietat de formes constructives

Considerats com a recordatoris que anualment s'havia de celebrar en el punt on s'alçaven, una imploració de bon temps per tal de garantir les bones collites i espantar els horrors de la fam. I de les senzilles construccions es deriva cap a la construcció de comunidors, segons Jordi Dalmau (1) per tal de garantir l'aixopluc del sacerdot celebrant i els seus ajudants.

Es possible trobar testimonis de visions precedents si observem atentament el territori i identifiquem les restes materials d'aquest passat; estem parlant dels comunidors que es troben escampats en força comarques de la Catalunya interior i de muntanya. Es tracta, gairebé sempre, de construccions a quatre vents bastides al costat de les esglésies, petits edificis de pedra, la majoria de planta quadrada, coneguts amb el nom de comunidors. Alguns d'ells es troben també incorporats com una torre a la mateixa església, altres són senzilles construccions en porxo, com el cas dels de Porqueres (Pla de l'Estany), Vallfogona (Ripollès) o els berguedans de la Guàrdia (Sagàs) o el de Sant Martí de Merlès (Santa Maria de Merlès).

Algunes formes més complexes, com per exemple, la de torre a un costat de la façana, com el de Llorà (Gironès) o el de Lledó (Garrotxa), o aixecat sobre de l'absis com es pot observar a Fonolleres i Peratallada (Baix Empordà). Hi ha exemples, com el d'Ullastret (Baix Empordà), que el comunidor es construeix a l'extrem de llevant de la nau o sobre una cantonada

de la façana de ponent, com a Palau-sator i Vulpellac (Baix Empordà), com una atalaia. Existeixen també exemples caracteritzats per una major simplicitat estructural, com una simple planta – sempre oberta als quatre vents – a sobre del campanar, com a Torrent (Baix Empordà). I en molts llocs, que no tenien comunidor, es servien dels campanars per exorcitzar el mal temps, com es, probablement, el cas del campanar de l'església de Sant Martí de Montclar, Berguedà. Qualsevol que sigui la seva forma i els materials constructius, arreu, els comunidors són unes construccions situades en indrets elevats, propers a les esglésies on els capellans realitzaven el ritual de comunir.

La cerimònia de comunir

Més enllà del valor arquitectònic que poden tenir aquestes construccions, el que sembla molt interessant, però subvalorat, és el seu valor històric-antropològic. Per entendre-ho cal mirar el medi geogràfic amb ulls diferents, posar el punt d'observació uns segles enrere i intentar sentir els valors intangibles del passat i del paisatge d'una manera diferent. La funció d'aquests petits edificis, els comunidors, està "guardada" en el seu nom. El terme català comunidor ve del verb comunir que deriva del llatí *commonere*, així que, d'acord amb la definició present en el Diccionari de Llengua catalana, els comunidors es construïen per conjurar i exorcitzar una cosa que, en aquell temps, terroritzava la població: el mal temps.

En èpoques passades, quan els coneixements meteorològics eren limitats i aproximatiu, els fenòmens que avui preocupen relativament a la societat contemporània eren fortament temuts perquè en depenia la supervivència de la comunitat sencera, sent la societat de llavors eminentment agrícola. Temporals, calamarses, tempestes i, sens dubte, inundacions i sequeres constituïen perills reals amb greus conseqüències per a l'economia local; perdre o guanyar cultius era una seriosa preocupació que angustava sobretot a aquella part de població més vinculada al món agrari. Davant d'un enemic imbatible com el mal temps, l'home del passat es defensava com podia, amb els seus mitjans i coneixements, i intentava contrarestar el mal amb les seves forces. Així que, junt i paral·lelament a certa resignació, deguda a l'incontrolabilitat dels fenòmens, es va generar una forma de reacció embeguda de religiositat popular i necessitat de supervivència. Adversitats incontrolables però no incontrastables, els comunidors

Comunidor de Sant Martí de Merles en una fotografia de 1917 de J. Salvany. ARXIU ARB

representen la voluntat i el desesperat intent de lluitar.

L'elaboració de la por o, més ben dit, la canalització d'aquest sentiment primordial cap a un objecte (persones, coses, fenòmens, etc.) són un procés en què participen diversos factors, entre ells, imatges culturals resultants de supersticions i creences barrejades a religió i problemes concrets. En el cas particular del mal temps es pot pensar en una interpretació màgica del real, entenent la màgia com a manifestació d'actes produïts per éssers fantàstics. Aquesta percepció climatològica reflecteix una ideologia de suggestions

alimentades per una constant sensació d'inseguretat, sentiment que troba l'explicació dels fenòmens meteorològics en la intervenció d'entitats malvades. Una manera per justificar el racionalment inexplicable. El recurs al sobrenatural pot proporcionar solucions o, almenys, trobant responsabilitats, "*tranquil·litza*" els ànims impressionables amb certes, encara que sorprenents.

La conjura del mal

En la tradició folklòrica catalana són moltes les referències a la presència i actes d'espirits malèvols que amenacen i afligeixen les comunitats, especialment rurals, destruint els seus mitjans de subsistència. I a tantes accions corresponen sengles mesures per contraposar-se al Mal, que testimonien la vivor de tals creences. Des de la "prevenció domèstica", com el col·locar a les finestres ganivets en forma de creu per allunyar les bruixes i bruixots, fins a intervencions més estructurades que preveïen la participació de la comunitat, com el recórrer a les campanes i als comunidors, que foragitaven les tempestes i les entitats malignes que les provocaven, hi ha diversos i curiosos exemples de la supersticiosa religiositat popular de Catalunya.

Molt interessant és veure com la presència de les bruixes i bruixots juga un paper dominant en les plagues de la societat camperola. En l'edat moderna aquests éssers es converteixen en la principal causa de les

Comunidor de Santa Maria de Gaià (Bages). ARXIU ARB

calamitats climàtiques, és a dir, la seva presència proporcionava la clau interpretativa dels processos mediambientals d'una altra manera inexplicables. Conseqüentment, l'ús dels mitjans per contrastar els seus atacs assoleix el seu punt àlgid en aquesta època. Les raons d'aquest fenomen s'han de buscar en una situació general de crisi, que vivia llavors Catalunya al costat de la resta d'Europa, tant d'àmbit material com espiritual, a causa de problemes econòmics variats i al tens clima de la Reforma i Contrareforma. Així que la regió catalana també es trobava en una època de malestar i conflictes i fins i tot caracteritzada per episodis climàtics aspres.

La lògica popular agreuja els mecanismes que generava la crisi, i elabora la seva pròpia explicació associant els problemes amb què havia de lluitar a l'acció de les bruixes. Tot això s'acompanyava d'una urgència de domini de les jerarquies que va desembocar en la determinació d'un responsable i en la seva persecució. La violenta cacera que es va desencadenar a mitjan el segle XVII a Catalunya fou, llavors, la manifestació violenta d'una exigència de control que va trobar en el fenomen de la bruixeria un àmbit indubtablement fèril, pel seu caràcter multiforme i pel seu

grau de penetració tant a nivell de culte com a nivell popular.

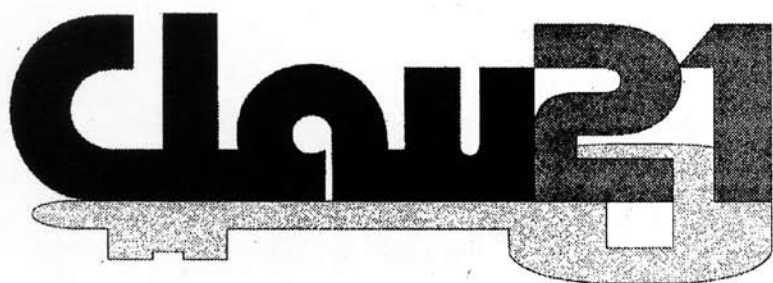
A la publicació *La Bruixa catalana* es llegeix: «Segons el poble, els mals principals que resulti de les reunions de bruixes són: el mal temps, les tempestats i les pedregades» creença, aquesta, encara viva en l'època de la compilació de l'esmentat estudi, el segle XIX, i que Cels Gomis acompanya amb una sèrie de testimonis caracteritzats per la malèfica intervenció d'aquests éssers i la ferma resposta de la comunitat. I si les bruixes amb els seus encanteris i ciència oculta representen el Mal, els comunidors són un recurs per defensar-se'n, per contrarestar-lo. Són els testimonis tangibles d'una mentalitat que va caracteritzar bona part de la història "popular" catalana.

Així, l'existència i la presència al territori d'aquests edificis petits i senzills ha de llegir-se a la llum d'una certa conducta que, si avui sembla el resultat de creences populars i supersticions, aleshores representava una realitat tan arrelada en la societat rural, la qual produïa una litúrgia de comportaments a nivell comunitari. De fet s'havia desenvolupat un ritual, complementari i paral·lel a l'oficial, que preveia la participació de sacerdots

i fidels, units i organitzats per defensar els seus béns del Mal: quan la comunitat s'adonava de la imminent arribada d'una tempesta responia amb celeritat i resolució per protegir-se. Les bruixes/bruixots, servidors del dimoni, actuaven en nom del Mal provocant la devastació amb les seves tempestes, i la col·lectivitat tenia a la seva disposició mitjans com les campanes i els comunidors.

Tot succeïa de manera molt ràpida: advertit el perill, el sacerdot es preocupava que les campanes de l'església toquessin a bon temps per avisar els fidels i també per allunyar els malefics de les bruixes. Si l'acció de les campanes no era suficient, la comunitat disposava del comunidor per continuar lluitant; allà es complia l'acte del comunir amb un cerimonial específic que preveia exorcismes i conjurs contra el mal temps: fórmules i oracions del tipus «*Et comuneixo, tempestat malvada i poderosa, en nom del Pare i del Fill i de l'Esperit Sant,*» «*Escorta, negra tempestat, Crist venç, Crist regna, Crist impera*» i, sens dubte, amb l'auxili del Signe de la Creu fet en direcció de la tempesta i repetit en els quatre punts cardinals.

El Centre Excursionista de Catalunya publicà un ritual recuperat de l'any 1743

PSG. INDÚSTRIA, 40

T. 93 821 45 23

FAX 93 822 08 00

08600 BERGA

CLAU21PS@TELELINE.ES

I M M O B I L I À R I A

Tot tipus de gestions immobiliàries: Compra, Venda, Lloguer

L'immoble que necessiti a la seva mida:

Pis, Duplex, Casa, Finca, Xalet, Parcel·la, Local, Parking.

Si disposa d'un immoble per vendre o llogar:

Li tramitem la seva venda o el seu lloguer de la millor manera segons siguin els seus interessos i preferències. Li valorem i realitzem un reportatge amb fotografies digitals per anunciar-lo a Internet, si vostè ho vol. Truqui'ns i li explicarem el nostre mètode de treball.

amb detalls de la cerimònia de comunir o de conjurar: «Així que el sacerdot veurà el cel cobert de fosca nuvolada farà tocar les campanes. Ja revestit, agafarà la Veracreu o relíquies de sants i, acompanyat del poble, es dirigirà al comunidor i començarà l'exorcisme: *“Que et circundi, núvol, Déu Pare. Que et destrueixi, núvol, Déu Fill. Que et comprimeixi, núvol, Déu Esperit Sant. Fugiu, parts adverses, puix que us ha vençut a vosaltres i al món el Senyor nostre Jesucrist, lleó de la tribu de Judà i estirp de David”*».

El calendari cristià va assenyalar dues dates com a principi i fi del major perill meteorològic: respectivament, el 3 de maig, festa de la Invenció de la Santa Creu, i el 14 de setembre, festa de l'Exaltació de la Santa Creu. Dintre d'aquests cinc mesos, propensos a les tempestes, els sacerdots amb càrrec pastoral eren manats de no absentar-se dels seus llocs, per si havien de practicar algun exorcisme dels referits.

I és clar, la oració *Ad petendam pluviam* era utilitzada per demanar la pluja quan la sequera persistia i amenaçava les collites, i fins i tot preveia un possible excés, per si es posava a ploure massa; el text implorava un equilibri sensat: «Atorgueu-nos el socors oportú d'una pluja suficient».

Cels Gomis va aplegar diferents casos de creences i supersticions recollits a Catalu-

Comunidor de la Guardia (Sagàs).

ARXIU ARB

nya a l'entorn dels anys 1864 a 1915, de trobades de capellans amb bruixes durant la cerimònia del comunir. El capellà de Dosrius: *“El senyor rector va alçar el peu i l'escolà, que era un meu parent, li va llevar la sabata i la va llençar als núvols. Llavors el temporal va passar i la sabata del rector va ser trobada, al cap d'uns quants dies, dins del pou de glaç que hi ha a l'altra banda de la riera (contat per una dona de Dosrius, d'uns trenta-sis anys d'edat).”* (2)

Els comunidors, doncs, representen la confluència de diferents factors (religiosos, teològics, climàtics, econòmic-socials) elaborats per la cultura popular que podia comptar també amb el suport de l'Església (almenys en la seva presència al món rural). Són els testimonis d'una visió de la realitat caracteritzada per una forta transfiguració dels seus elements, interpretats més com a símbols que com a objectes o fenòmens. I així va ser també per la meteorologia i el medi natural que, combinats i amalgamats amb aspectes socioculturals, produïren comportaments i costums que encara podem percebre i conèixer en aquests curiosos elements arquitectònics.

Notes

- (1) DALMAU, Jordi. *El rastre dels comunidors, la litúrgia de la meteorologia*, Revista de Girona, núm. 246 gener - febrer 2008
- (2) GOMIS, Cels. *La bruixa catalana, (Aplec de casos de bruixeria, creences i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864 a 1915)*. Barcelona, Alta Fulla, 1987.

Bibliografia

- AA. VV., Per bruixa i metzinera. La cacera de bruixes a Catalunya, catàleg de l'exposició Per bruixa i metzinera, Museu d'Història de Catalunya 25/01-27/05 2007, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Barcelona 2007.
- BADIA-HOMS, Joan, Sant Martí de Fontanilles, «Gavarres» n. 7 (www.gavarres.com).
- DALMAU, Jordi, El rastre dels comunidors, la litúrgia de la meteorologia, «Revista de Girona» n. 246, gener-febrer 2008.
- GOMIS, Cels, La bruixa catalana, Alta Fulla, Barcelona 1987.
- ROMA, Francesc, Una mirada geogràfica al fenomen de la bruixeria: devolviendo a “las Otros” el sentido de lo que era suyo, «Studium: Revista de humanidades» n. 14, Universidad de Zaragoza, Zaragoza 2008.
- ROMEU, Josep, Materials i estudis de folklore, Alta Fulla, Barcelona 1993.
- VERGES, Àngels, Què és això de comenir el temps, «El Pou de la Goja» n. 4, revista interactiva de literatura oral (www.xtec.cat/averges3).

Ludovica Colussi